

Φουσανέλες και χλαμύδες

Για μια πολιτισμική κριτική
της ελληνικής εθνικής ταυτότητας

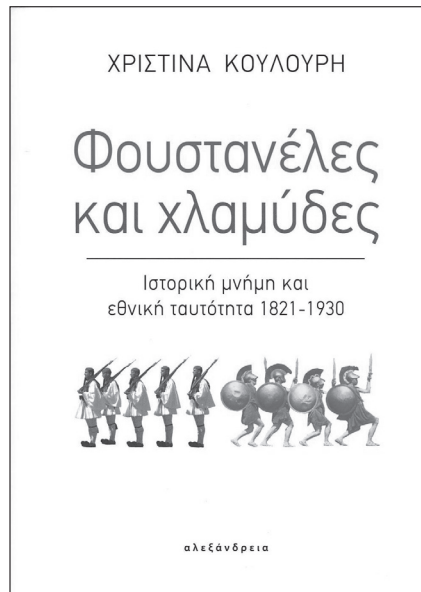
Γράφει η ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΡΚΟΝΤΖΕΛΟΥ*

Φουσανέλες και χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930

Χριστίνα Κουλούρη
εκδ. Αλεξάνδρεια: Αθήνα

Το βιβλίο της Χριστίνας Κουλούρη αποτελεί μια σημαντική ερευνητική συμβολή στην μελέτη του πρώτου πολυτάραχου αιώνα του ελληνικού κράτους μετά την Επανάσταση (1821-1930), η οποία καταπιάνεται με ζητήματα σπουδών μνήμης και πολιτισμικής ιστορίας. Κεντρική θεματική του βιβλίου αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο κατασκευάστηκε η νεωτερική ιστορική συνείδηση στην Ελλάδα: ο τρόπος με τον οποίο το νεοσύστατο ελληνικό έθνος-κράτος στο σύνολό του, κατά τη διάρκεια αυτών των δεκαετιών, επιχείρησε να απομνημονεύσει το πρόσφατο πολεμικό του παρελθόν (επανάσταση του '21, Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του '97, Μακεδονικός Αγώνας, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Εθνικός Διχασμός, Μικρασιατική Καταστροφή, δίκη των Έξι και στρατιωτικά καθεστώτα του Μεσοπολέμου), καθώς και το «παλαιό» του παρελθόν (κλασική αρχαιότητα και Βυζάντιο), προκειμένου να συγκροτήσει το φάσμα της ελληνικής εθνικής

*** Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Κοινωνικής
Ανθρωπολογίας**

ταυτότητας. Η έρευνα της Κουλούρη βασίζεται στην ανάλυση και επεξεργασία των πολιτισμικών μνημονικών πρακτικών που εκφράστηκαν και αναπαρήχθησαν στον δημόσιο χώρο του ελληνικού κράτους, είτε επίσημα και θεσμοθετημένα από την κεντρική εξουσία, είτε ανεπίσημα από τα αστικά και λαϊκά στρώματα. Η Κουλούρη επιλέγει με έναν συναρπαστικό τρόπο να μην αντλήσει υλικό από κειμενικές πηγές.

259 | ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

Αντίθετα, στο σύνολο των πρακτικών αυτών που αναλύει, συμπεριλαμβάνονται η παραγωγή των ιστορικών εικόνων και αναπαραστάσεων (εικαστική, ζωγραφική, δημόσια γλυπτική), η οργάνωση επίσημων δημόσιων τελετών και πομπών, θεατρικών επιτελέσεων και δρώμενων, αθλητικών και καλλιτεχνικών διαγωνισμών (όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες και οι Δελφικές Εορτές), αλλά και η ιστορία των ενδυμασιών (φουστάνες, παραδοσιακές φορεσιές και χλαμύδες). Ο χρονολογικός ορίζοντας καθορίζεται από τους πανελλήνιους εορτασμούς της Εκατονταετηρίδας του ελληνικού κράτους από την επανάσταση του '21, οι οποίοι λαμβάνουν χώρα το 1930, και συμπυκνώνουν όλες τις πολιτισμικές διαστάσεις και εκδοχές του εθνικού αφηγήματος ως τότε.

Παραθέτοντας τον Hobsbawm, η Κουλούρη χρησιμοποιεί εισαγωγικά τον όρο της *επινοημένης παράδοσης* ή *του μύθου*, προκειμένου να προσδιοριστούν πρακτικές που εγχαράσσουν συμπεριφορά και αξίες, και συλλογική ταυτότητα στα υποκείμενα του έθνους-κράτους, αναφερόμενες σε ένα ιστορικό παρελθόν του οποίου ισχυρίζονται πως αποτελούν φυσική, ουσιοκρατική συνέχεια. Με αυτό τον τρόπο, το ιστορικό παρελθόν και η ιστορική μνήμη αναδεικνύονται ως προϊόντα κοινωνικής κατασκευής, που μάλιστα χρησιμοποιούνται εργαλειακά από τα κυρίαρχα πολιτικά καθεστώτα με στόχο τη νομιμοποίηση της εξουσίας τους (όπως στην περίπτωση του φασισμού). Στον αντίποδα όμως της ηγεμονικής μνήμης, η οποία θεσμοποιείται, οργανώνεται συμβολικά και σκηνοθετείται από την κυρίαρχη κοινωνική και πολιτική τάξη μέσα από *τόπους μνήμης*, μπορούμε να διακρίνουμε και αντιμαχόμενες μνήμες, που συνδέονται με πρακτικές αμφισβήτησης προερχόμενες από ομάδες σε σύγκρουση με την κεντρική εξουσία. Ένα τέτοιο παράδειγμα στην περίπτωση της απομνημόνευσης του '21, στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, είναι η διαμάχη που επικράτησε για την κατασκευή ενός ανδριάντα-μνημείου για τον Κολοκοτρώνη ή τον Καραϊσκάκη, ιστορικές φιγούρες που εκπροσώπουν διαφορετικές τοπικές ομάδες και πολιτικά συμφέροντα (Ρουμ-

λιώτες και Πελοποννήσιοι οπλαρχηγοί): η επιλογή για τη μνημειοποίηση ενός ήρωα στο ιστορικό πάνθεον του '21 συνδέεται με αντικρουόμενες προσδοκίες και πολιτικά διακυβεύματα ομάδων, αναφορικά με τον ρόλο τους στην Επανάσταση και στην κεντρική εξουσία που οργανώθηκε. Συνεπώς, επισημαίνει η συγγραφέας, ο ίδιος ο τόπος της μνήμης και η (ανα)παραγωγή του στον δημόσιο χώρο, διαμεσολαβείται από τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας σε ένα έθνος-κράτος, και άρα είναι δυναμικός. Θα μπορούσαμε να πούμε, λοιπόν, πως η μνήμη συνιστά ένα πεδίο σύγκρουσης και πάλης μεταξύ διαφορετικών μνημονικών ομάδων που διεκδικούν προνόμια και ορατότητα στον δημόσιο κρατικό χώρο.

Στο βιβλίο αρχικά αναλύεται η ιστορική εικονογραφική παράδοση μέσα από εικαστικά έργα της εποχής (λιθογραφίες, ξυλογραφίες, ιστορικοί πίνακες, πανοράματα κ.ά.). Το δυτικό βλέμμα για την επανάσταση του '21, μέσα από τη φιλελληνική τέχνη (όπως του Delacroix), το οποίο μετά καθιερώθηκε από τους Βαυαρούς ζωγράφους von Hess και Krazeisen, που φιλοτέχνησαν τα γεγονότα της Επανάστασης και τους εκπροσώπους της, υπήρξε καθοριστικό ώστε να συγκροτηθεί ένας εικαστικός κανόνας για το '21 και την εικονιστική του πρόσληψη. Από αυτό τον κανόνα άντλησαν και λαϊκοί ζωγράφοι όπως ο Θεόφιλος και ο Βρυζάκης, των οποίων τα έργα κυκλοφόρησαν σε λιθογραφίες ανάμεσα στα λαϊκά στρώματα της υπαίθρου, ακόμα και παραλλαγμένα ως τυπώματα σε σχολικά ιστορικά εγχειρίδια. Ως μια διαδικασία σύμφυτη με τη ρομαντική αντίληψη της ιστορίας ως ιστορίας ανδραγαθημάτων, ιστορίας των πράξεων μεγάλων ανδρών, συγκροτήθηκε σταδιακά ένα πάνθεον πρώων της Ελληνικής Επανάστασης του '21, το οποίο θα συνεχίσει να εμπλουτίζεται με μυθοποιημένα πρόσωπα που συμμετείχαν και σε μεταγενέστερα πολεμικά γεγονότα, σχετιζόμενα με ιστορικές στιγμές κρατικής επέκτασης (από τον Ρήγα Βελεστινλή του '21 ως τον Παύλο Μελά του Μακεδονικού Αγώνα). Ο εικαστικός κανόνας των πρώων συμπυκνώνεται στην έκδοση των γραμματοσήμων που κυκλοφόρησε με αφορμή την Εκατονταετηρίδα το 1930.

Όπως διαπιστώνει η Κουλούρη, μελετώντας στη συνέχεια τη δημόσια γλυπτική και την πολιτική ανέγερσης μνημείων, το κοινό στοιχείο στην ανάδειξη όλων αυτών των –συχνά αντικρουόμενων μεταξύ τους– ιστορικών προσωπικοτήτων σε ηρώων του έθνους μέσω γλυπτών ανδριάντων, είναι η απομνημόνευσή τους στο συλλογικό φαντασιακό ως εξής: ως μεγάλοι άνδρες που θυσιάστηκαν για την Πατρίδα, την Παλιγγενεσία και την Μεγάλη αλυτρωτική Ιδέα του έθνους. Μια τέτοια πράξη απομνημόνευσης, μέσα στο πλαίσιο ενός ενοποιητικού εθνικού αφηγήματος, εμπεριέχει και την στοχευμένη αποσιώπηση των πραγματικών ιστορικών συμβάντων, τη μνήμη της λήθης, όπως θα έλεγε και ο Ε. Ρενάν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας μνήμης είναι η τοποθέτηση του ανδριάντα των Ρήγα και Κοραή, πλάι στον ανδριάντα του πατριάρχη Γρηγορίου του Ε', στα προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών, προσώπων ιδεολογικά διαφωνούντων κατά την εξέλιξη της Επανάστασης. Η ανάδειξη του αντεπαναστάτη πατριάρχη σε εθνομάρτυρα δολοφονθέντα από τους Οθωμανούς και ήρωα του έθνους αποτέλεσε πολιτική επιλογή της συντηρητικής ηγεσίας του Πανεπιστημίου μετά την έξωση του Όθωνα, ενώ ο ανδριάντας του υπενθύμιζε ένα πολιτικό καθήκον στο παρόν: τη Μεγάλη Ιδέα και την ολοκλήρωση της Επανάστασης απέναντι στον Οθωμανό Άλλο, τον βασικό εχθρό. Πέρα από την ενεργητική διάσταση της μνήμης που μπορούμε να δούμε όχι μόνο εδώ, αλλά και σε όλα τα μνημεία πεσόντων τα οποία ανεγέρθηκαν στα επόμενα πολεμικά χρόνια (βλ. μετά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897), βλέπουμε και ότι η πολεμική ήττα μέσω της θεσμικής μνημονικής πολιτικής μεταμορφώνεται σε ηρωοποιημένη προσφορά και σε κάλεσμα για συνέχιση του πολέμου: με αυτό τον τρόπο, η ελληνοτουρκική σύγκρουση γίνεται συγκροτητικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας όλα αυτά τα χρόνια, μέχρι και τη Μικρασιατική Καταστροφή και την επίσημη κατάρρευση του μεγαλιόδεατισμού.

Μιλώντας αντίστοιχα για τα δημόσια δρώμενα και τις εορταστικές εθνικές τελετές της περιόδου, όπως η επέτειος της 25ης Μαρτίου ή οι Ολυμπιακοί Αγώνες, η συγγραφέας καταλήγει, μετά από μια εν-

δελεχή ανάλυση, πώς οργανώνονται και αυτές με βάση το συμβολικό λεξιλόγιο της Παλιγγενεσίας του Έθνους, το οποίο ορίζεται γύρω από δυο άξονες: την αναβίωση του κλασικού και βυζαντινού παρελθόντος με ρεαλιστικό τρόπο και τη χρήση στοιχείων από τη σύγχρονη λαϊκή και θρησκευτική παράδοση. Χαρακτηριστική είναι η χρήση του συμβόλου του φοίνικα, που βλέπουμε και στην εικονογραφία, ως στοιχείο αναγέννησης πλάι πλάι με τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, η οικειοποίηση της τοπικής παράδοσης από τον Όθωνα και την Αμαλία μέσω των ενδυμασιών (φουστάνελα Όθωνα και κοστούμι Αμαλίας αντίστοιχα) ως μέσο για τη νομιμοποίηση της βασιλείας σε μια χώρα χωρίς δυναστική παράδοση, η αναζωπύρωση της κλασικής αρχαιότητας μέσα από παραστάσεις αρχαίου δράματος, εθνικούς χορούς του Λυκείου των Ελληνίδων, οργάνωση των αρχαιολογικών χώρων ως μνημεία και ίδρυση μουσείων στα τέλη του 19ου αιώνα κ.ά. Σε ένα δρώμενο όπως τις Δελφικές Εορτές που διοργανώθηκαν από το ζεύγος Σικελιανού, με στόχο ίσως κυρίαρχα την ψυχαγωγία των αστικών ελίτ μέσα από την εξύμνηση της ελληνικότητας, μπορούμε να δούμε το πώς ανασυντίθεται επιτελεστικά μια γραμμική ιστορική συνέχεια και βιώνεται ως τέτοια: γυναίκες ντυμένες με αρχαιοελληνικές χλαμύδες, να χορεύουν υπό τους ήχους βυζαντινής μουσικής, δίπλα σε γυναίκες ντυμένες με παραδοσιακές λαϊκές φορεσιές, τις οποίες πρόσφατα είχε ανακαλύψει η ελληνική λαογραφία ως συνέχειες αρχαίων ενδυματολογικών πρακτικών.

Ο ιστορικός χρόνος τυποποιείται χωρικά σε θέαμα και δρώμενο και με αυτό τον τρόπο εθνικοποιείται ως ένα μεγάλο αφήγημα. Είναι το ίδιο παρελθόν και η ίδια μνήμη ως ταυτότητα που θα αρχίσει να αναπαράγεται σε τουριστική καρτ-ποστάλ με τον Παρθενώνα στα μεσοπολεμικά χρόνια: η πολιτισμική, επινοημένη παράδοση της σύγχρονης Ελλάδας, προϊόντος της αρχαιότητας και του Βυζαντίου, η παράδοση ενός έθνους που αναγεννάται και συγκροτεί τον εαυτό του σκηνοθετώντας και παράγοντας την ιστορία του, προκειμένου, σε τελική ανάλυση, να νομιμοποιήσει τη σύγχρονη πολιτική του υπόσταση και βλέψη. **T**